

A DEMOKRÁCIÁRÓL ÉS SZOCIALIZMUSRÓL

Szakasits Árpád.

Ennek a rettenetes háborúnak élménye arra készíti, a politikust, hogy olyan kérdéseket vessen fel, melyek általában véve nem elsődlegesen szokták érinteni, foglalkoztam őt. Olyan kérdések, szinte megoldhatatlan problémák gyötrik, melyek nyugalmasabb, biztosabb, egyenesvonalúbb korszakokban a filozófusokat, a költőket, az írókat érdekelték. Az ilyen konszolidáltabb években a politikus csak politizált, azaz: a közigazgatás, a gazdasági élet, a hadügy, a kultúra területéhez tartozó feladatok gyakorlati megoldásán, megvalósításán fáradozott azzal a tudattal, vagy tudatalatti, ösztönös érzéssel, hogy mögötte szilárdan áll egy értékrendszer, melynek ő, a politikus éppúgy engedelmeskedik a mindennapi élet folyamán, mint országa bármelyik polgára. Az ilyen viszonylag felhőtlen korszakokban az emberek úgy élnek, mint a nyugalmas polgár, ki tudja, hogy a bankban elhelyezett pénze ennyi és ennyi kamatot hoz, ezt neki havonta pontosan folyósítják, s lehet tervezni a jövő számára a felnövekvő generáció érdekében. Az ilyen fajta „aranykor” természetesen kevés volt, de volt. Nem sokáig tartott, mert az emberi történet rosszindulata hamarosan tönkreteszi a gondtalanságot, a nyugalmat, a békét. Vagy jönnek felfedezések, új gondolatok, melyek megbolygatják a társadalom egyensúlyát s egyszerre minden kérdéssé válik, az igazságok

hazugsággá válnak, ami eddig jónak tűnt, az gonosz lesz, ami szépként csillogott, gyönyörködtetett, és rút fintorral tekint a szemléelőre. A történelemnek nincs statikája. Az ember, a történelem alanya és tárgya, haszonélvezője és vesztese, egymás ellen harcoló erők csatateré, melyen a hosszú béke, a csönd, a nyugalom ismeretlen. Ha meg is áll egy-egy pillanatra, az alatt veritékes homlokát törli meg, hogy aztán újra folytassa ott, ahol az imént elfáradva abbahagyta a szívós erőfeszítést. Az ember tragédiájának meg győzelmének nincs határa. Az ember egyszemélyben tragikus jelenség meg diadalmaskodó hős. Ez teszi lényét kettőssé, érthetlenné, sokszor nevetségessé, gyakran szánalmassá, nem ritkán gyatrává.

Egy ilyen háború után, amilyen ez volt, a politikus felveti azokat az alapvető problémákat, melyek ugyan nem az ő szakmájához tartoznak, de mégsem képes előlük kitérni. Háború volt eddig is számtalan, de az háború volt, nem gyilkolás, mészárlás. Mert más a háború és más a gyilkosság. Amaz viszonylag egyenlő feltételek birtokában levő ellenfelek párbaja, emez egy felfegyverzett és egy fegyverzetlen fél találkozása, melynek eredménye nem lehet vitás. Ha összehasonlítjuk a két világháborút, mi sem természetesebb, hogy közöttük a legtöbb pontban azonos-ságot állapíthatunk meg. Elvégre ez is háború, az is háború. De a másodikban az esztelen gyűlölet és faji gőg lemérhetetlen foka lépten-nyomon kiütöközik. Hiszen a fasiszmus azt csinálta, hogy „civileket”, öregeket és csecsemőket fogdosott össze és mészárolt le oly hideg démonizmussal, melyhez hasonlót keresve se találhatunk. Ó, a germánok meg a nyilasok kegyetlensége és kegyetlenkedései! Hányszor és hányszor emlegettük már, úgy-hogy attól kell tartanunk, hogy a rémtettekről szóló szavak eltemetik a rémtettek emlékét. Pedig kell, hogy ébren tartsuk a fasiszták példátlan cselekedeteinek borzalmát. Nem azért, hogy a bosszút szítsuk magunkban, hanem azért, hogy következtetéseket vonjunk le az emberről magáról, természetéről, hajlamairól, ösztöneiről. Akik látták, hogyan sülyedtünk az eddig nem tapasztalt mérték alá, azoknak nem lesz bátorságuk optimizmust hirdetni, az

embernek veleszületett jóságáról olcsó mondatokat összeilleszteni. A politikusnak gyakran nagyon nehéz cselekednie, mert fülébe suttogja a korszak angyala, hogy: „Ne tedd ezt, úgylis hiába minden, az embert nem lehet megváltani!” A politikusnak, aki őszintén akarja felebarátai javát, nem egyszer erőszakoskodnia kell önmagával, nehogy letargiába süllyedjen. De ráébredünk végül is arra, hogy megállni lehetetlen, a romokat el kell takarítani, helyettük új alkotásokat kell építeni még reménytelenül is. Erre kötelez az igazságrendszer, melyet eddig tökéletesen nem valósítottak meg azért, mert emberek csinálják a dolgokat. Az eszménynek csak árnyékát vagyunk képesek a földre kényszeríteni. A szocialista politikus nagyon jól tudja mindezt, s törekvését az vezeti, hogy lelkiismeretében nap mint nap fényesítgesse a szocializmus igazságait, hogy a valóságban ez az aranyként csillogó drágaság minél jobban felderítse az arcokat. És annál inkább kell dolgozni, minél több a baj, az elesettség, a nyomorúság.

Mindebből éppen elég van Európában. Nemcsak Németországról, Magyarországról, Lengyelországról, Hollandiáról stb. van szó, hanem minden egyes államról is, melyet a háború viszonylag kevésbé rongált meg. Az európai baj nemcsak külső, hanem belső is. A tönkrement városok arról beszélnek, hogy a bombák erősebbek a téglánál, a gerendánál, a malternél. Ha csak erről volna szó, nem érdemelné meg a jelenség, hogy annyit emlegessük. Az egészet rábízánk az építészmérnökökre. De a rombadólt városok, maga a háború mögött mélyebb értelmű tartalmak húzódnak meg: az európai válság letagadhatatlan szimptomái. Erről írt Nietzsche, Spengler, Huizinga, Ortega y Gasset, Klages, hogy csak a nálunk ismertebbeket említsük. Mindannyian megegyeznek abban, hogy válságba jutott az, amit így általánosan „polgári”-nak nevezünk. Ne higyjük azonban, hogy ők voltak ennek a sokáig lap-pangó válságnak legbátrabb, legvakmerőbb leleplezői. Legmélyebbre az a két férfiú látott, aki leleplezte a polgári társadalom ellentmondásait, maguknak a polgároknak cinizmusát, erkölcsnélküliségét. Ennek a két férfiúnak nevét Magyarországon huszonöt éven át szidalommal,

átkokkal dobálták. Ennek a két férfiúnak nevét nekünk szocialistáknak halkán volt szabad kiejtenünk. E két férfi, Engels Frigyes és Marx Károly, írta meg 1847-ben a Kommunista Kiáltványt, s a magyar olvasónak nagy hasznára lesz, ha ezt a ragyogó okfejtéssel s szárnyaló lendülettel fogalmazott vádiratot komoly elmélkedés tárgyává teszi. Ennek a röpiratnak szempontjai mellett érthetővé lesz korunk sok szenvedésének alapja, s megmutatkozik a jövő lehetőségének járható útja.

A következőkben a demokráciáról, a fasizmusról és szocializmusról lesz szó. Az előadás nem pályázik tudományos babérokra, egyedüli célja az, hogy számotadjon arról a naponta megújuló mérlegelésről, melyet egy szocialista politikus lépten-nyomon kénytelen elvégezni cselekedetei s megbeszélései során. Nem fogunk hallgatni a demokrácia előnyeiről], de hibáiról sem. Ha a demokrácia tökéletes rendszer lenne, nem született volna meg a szocializmus. Különben is sohasem árt, ha minden dologban felvetjük a „mi az igazság?” kérdését s jól megforgatjuk kezünkben a használt fogalmak pénzét, nem hamis-e?

A szocializmus mindent át akar venni a demokráciából, amit helyesnek, használhatónak tart és tapasztal. Ezt annál könnyebben teszi, mivel a szocializmus eszmevilága és a demokrácia eszmevilága között kisebb a szakadék, mint a demokrácia eszmevilága meg az arisztokrácia eszmevilága közt. Ezzel párhuzamosan ugyanezt mondhatjuk az egyes eszmevilágok társadalmi alapjairól. Hogy ezt megvilágítsuk, szükséges felelevenítenünk a közismert tényt, hogy a demokrácia az újkori polgárok műve, akik a középkor vége felé gazdaságilag, majd jóval később politikailag megerősödtek. Így a XVIII. század vége már az övékének mondható. Az újkori fejlődés akkor kezdődött igazán, amikor a város vette át a hatalmat a falutól, azaz a kereskedelmet, ipart űző polgár a földművelő paraszttól. Nem árt rámutatni arra, hogy *középkori* bencések kolostorai majdnem kivétel nélkül vidéken épültek (Pannonhalma, Monte Casino, Melk, Solesmes...), az újkori jezsuiták székházai pedig városokban keletkeztek. Aztán a középkori jellegű grófi kastélyok vidéken vannak, s az

arisztokrácia szívesen temetkezik vidéken, még ha állandóan városban lakott is. Újabb különbség az, hogy középkori gazdasági élet lényege a földművelés, az újkorié a kereskedelem meg ipar. Ne csodálkozzunk azon, hogy a termelés ágainak szerepcseréjére és a gazdasági élet helyének megváltozása óriási változtatásokat kényszerített a politikai, társadalmi és szellemi életre. A hatalom fokozatosan kicsúszott a földbirtokosok kezéből a kereskedő, iparúzó polgárokéba. A középkor paraszti, falusi, mezőgazdasági jellegű világában a jobbágy, a földesúr, a szerzetes, a lovag egynek érezte magát a földdel, a természettel, mely fölött a napsütés, az eső, a szél uralkodnak, ezektől függött megélhetése. A középkori ember úgy bele volt ágyazva a földbe, mint a gabona magva. Ahogyan a mag, a búza szára földhöz kötött, úgy a búza megművelője, a földműves is. A földművelés módszere nem változott évtizedeken át, ezért a földművelő középkornak nem volt történelmi érzéke, újkori értelemben véve. Mert a természetnek nincs története. Egy középkori francia paraszt munkája és érzülete rokonabb a mai alföldi parasztéval, mint a pesti gyárimunkás vidéken élő rokonaival.

A falusi középkor és a városi újkor között más különbség is van. A középkorban az élet legfontosabb területein „személyes birtokviszony” uralkodott. A vallás területén az ember az isten személyes birtoka volt. Személyes birtokviszony volt a földesúr és a jobbágy között is, ez amannak tulajdona, ez amannak úgy engedelmeskedett, mint fiú az apjának, legjobb esetben. Az ország egy-egy megyéjét, egyházi kerületét a gróf, a herceg, a püspök saját birtokaként tekintette.

Az újkor egész történetének folyamán a polgárság tíz körömmel hadakozott a személyes birtokviszony ellen, mely javában uralkodott a vallásháborúk idején is, amikor még érvényben volt a „*cujus regio illius religio*” elve és gyakorlata. A polgárság megszüntette — nehéz harcok árán — ezt a feudális jellegű személyes viszonyt s az emberek viszonyának főjellemzőjévé a jogi viszonyt tette, mely személytelen jellegű, racionalista természetű állapotot teremtett. Így lett a személytelen állam, a személytelen

bürokrácia. A társadalom tagja mintegy névtelen polgárrá válik az egyenlőség alapján, maga az állam pedig annyira elveszti minden perszonális vonását, hogy az egyik modern szociológus (Wiese) az államot „elvont kollektívumnak” nevezte el.

Ide kívánczik a harmadik főkülönbség is, mely a két kort elvágja egymástól: ez a pénz, melyet az egyik francia közgazdász *richesse abstraite*-nek jelölt meg, szemben az-
zal a jelleggel, mely a cserekereskedelmet, a terménygazdaságot egészen mássá teszi.

Ezek az éppen csak említett alapokon állva indította el harcát a hatalmát növesztő polgárság a középkor igazságrendszere ellen. Az egykor áhitattal tisztelt értékek közömböseké lettek, a szabad vizsgálódás jogának követelése egyre hangosabbá vált s alig maradt valami, amit a filozófusok meg ne tépáztak volna. A vallás dogmái elvesztették bűvös varázsukat a felvilágosodás idején s az egész életről lehullott a szakrális jelleg máza. Nem isten, nem egyház, nem fejedelem akarata lett döntő, hanem kinek-kinek belátása, ítélete, akarata, érzelme. Nem csoda, hogy Leibniz ki merte mondani az emberről a legnagyobb rangot, hogy az ember *un petit-dieu*, egy kis isten. A történelem kezdete és vége, célja és értelme maga az ember lett, nem más. Az embernek ekkora megnövekedése, öntudatának ekkora kiadása magával hozta az új társadalmi rendet: a demokráciát. Az csak természetes ezek után, a demokráciának miért legfeljebb az önkormányzat, a szabadságjog, az általános választójog. A *Déclaration des Droits de l'homme* pontosan meghatározza a demokratikus polgár jogait: „Az emberek szabadnak születtek és jogaik tekintetében egyenlőknek... A politikai társulások célja az ember természetes jogainak megőrzése, melyek a következők: szabadság, tulajdonbiztonság, elnyomatással való szembeszállás.” A „harmadik rend” tehát pontosan körülhatárolta ezzel a deklarációval a maga jogait a múlttal, az arisztokráciával, a feudalizmussal szemben. Jogai védelmére bonyolult állami apparátust dolgozott ki, melynek célja a közjó megeremtése és megtartása. Tévedés volna azt hinni, hogy a polgárság demokratikus állama azért

alakult, hogy a tagok életébe beleszóljon. Szerepe inkább az éjjeliőr, tehát főképp ellenőriz és célja, hogy minél előnyösebb feltételeket biztosítson a gazdasági élet számára. A *my house is my castle* gondolata annyit jelent, hogy a polgár szabadon akar mozogni, önmaga egyéniségét és gazdagságát amennyire csak lehet megnöveszteni, még annak árán is, ha a szomszédja esetleg tönkremegy. Elvégre a középkor szigorú rendje, zárt, feltétlen állama ellen nem azért lázadt fel, hogy — modern szóval — egy régi diktatúrát ujjai cseréljen fel. Az egyén értéke nagyobb a közösségnél — ez olvasható ki a polgárság liberális demokráciájából. Individualizmusa bármelyik iskolás meghatározásban benne van: „A demokrácia jelent oly államformát, mely teljesen megfelelően egyfelől a jogállam, másfelől a kultúrállam követelményeinek, — intézményei által lehetővé teszi az állampolgári jogegyenlőség alapján a születésre, vagyonfokra való minden - tekintet nélkül magának az értelmi és erkölcsi értéknek lehető legjobb érvényesülését mind az államban, mind a társadalomban. Jelenti tehát annak a nagy problémának alkotmánypolitikai megoldását: miképpen lehetne az állam határain belül létező minden értelmi, erkölcsi és anyagi erőnek lehető legjobb kifejtését és a közügy érdekében lehető legjobb kamatoztatását.” (Schwarcz Gyula.) Ez a definíció elég mostohán kezeli a „közügyet”, mint olyant, mely valahol kívül van az egyéni körön, mely laza viszonyban van az egyedekkel.

A demokráciának politikai, szellemi, gazdasági, erkölcsi szempontból nem voltak pozitív tételei az individualium megbecsülésén kívül. Szabadságfogalma negatívumokban merült ki. Nem adott ehhez tartalmat, nem állított fel valóságos értéktáblákat, nem mutatta meg, mit kezdjen a polgár az ő szabadságával, hagyta, hadd intézze el ezt a kérdést kiki maga. Szellemi téren a legnagyobb tarkaság uralkodik a demokrácia birodalmában. Gazdasági rendszere szabadjára eresztette a kereskedelmet, az ipart és ennek következtében a legképtelenebb helyzetek adódtak elő. Montesquieu joggal ostromozza kora viszonyait: „A demokráciában élt görög államférfiak felismerték,

hogy a demokrácia egyetlen fenntartó ereje az erény. Ma-napság azonban másról sem beszélnek, mint iparról, kereskedelemről, pénzügyekről, gazdagságról és fényűzésről.” A polgárság kapitalistái nem törődtek erkölcsi szempontokkal, mikor profitról volt szó, nem emlegették az „erényt”, mint Montesquieu, de még úgy sem, mint Robespierre.

Végül a polgárság demokráciája ellenmondásokba keveredett, melynek főokát abban látjuk, hogy határozatlanul indult e pályáján. Kritikával kezdte s ez a negatív magatartása végül is elterpeszkedett minden viszonylatban. Nem pozitív programot adott, mint Engels és Marx, hanem rábízta magát az élet árára. így lett kétértelművé legfőltettebb fogalma, a szabadság. Nem arra gondolunk, hogy az egyik filozófus mellette tört pálcát, a másik pedig ellene szavazott, tagadván azt, hanem arra, hogy mikép volt ez a gyakorlatban. A polgárság a szabadságot úgy értelmezte, hogy az a valóságban nem mindenkinek jár ki. Mert mi más lehet a magyarázata annak, hogy a választójogot az adóalaphoz kötötték, mint például Franciaországban a forradalom után, megállapítva, hogy az évi 300 frankos adó jogosít az állami életben való részvételre a szavazásban való részvétel útján. Továbbá, mit ér az a szabadság, mely a tőkést és a proletárt egymás mellé állítja, mondván neki: küzdjetek egymással, mert mindketten szabadok, egyenlők és testvériségben összekapcsol-tak vagytok — ez csak annyit ér, hogy a tőkés felfalja a proletárt. Ugyanígy állt a dolog az egyéniség, a személyi-ség megbecsülésében is.

Kétségtelen, hogy a polgári demokráciának alapvető hibái voltak és, vannak. Közöttük talán első helyet foglal el az optimizmus, hiszen első rendszeres bölcseleje a derül-átó Rousseau volt. Abból indult ki, hogy az ember eredendően jó, ezért méltó a szabadságra, melyben hadd fejlessze ki ösztöneit, érzelmeit, akaratát, értelmét. Pedig az ember nemcsak jó, hanem rossz is. Ennek aztán nem is lett más eredménye, mint az individualizmus elburjánzása, mely alatt nagyfokú anarchia lappangott. A demokrácia nem tudta megoldani azt a nagy problémát, hogy milyen

viszonyban is van hát tulajdonképen az egyén és az állam. Mert azért egyikről sem mondhatott le: az egyén tiszteletéről, mert ennek megerősítése végett dobta sutba a közép-kor rendszerét, de az állam meglétéről sem, mert ennek rendszerében és védelmében kötött üzleteket. E kettőnek, az egyénnek és az államnak viszonyát Rousseau nem oldotta meg, mert az egyénnek egyszemélyben két feladatot kell megoldania: egyrészt magánembernek (bourgeois), másrészt állampolgárnak (citoyen) kell lennie; más szóval: az egyéni szabadságot összhangba kell hozni az állampolgári kötelességekkel. Hogyan lehet az, hogy valaki nyárs-polgár lehessen a mellett, hogy állampolgár is? Ez a nagy kérdés, ami más fogalmazásban úgy hangzik, hogy a polgári társadalom egyrészt atomokra hull, másrészt mégis a közjog alá tartozik. A nehézséget jól látta Rousseau és ezt írta az „Emil”-ben: „Aki a polgári rendben meg akarja őrizni természetadta érzéseit, az nem tudja, mit akar. Folytonos önellentmondásban hanyódva, folyton ingadozva hajlamai és kötelességei közt, sem magánember, sem állampolgár nem lesz; sem önmagának, sem másoknak nem felel meg.” Hiábavaló volt Hegel próbálkozása is, hogy egyé kovácsolja az individualista polgári társadalom szét-esésre hajló rendszerét. Azzal, hogy tagadta az állam szerződéses voltát s helyette azt állította, hogy az nem más, mint az öntudatos erkölcsi szubsztancia — mindezzel csak nem oldódott meg a polgári demokrácia válsága, melyet főleg és elsősorban az egyéni profitra dolgozó bourgeois okozott.

Hiába kutatta Hegel a polgári demokrácia individualizmusának, szétesésre hajló természetének ellenszerét. Hatalmas rendszerének bírálatára kitérni: ez már nem a politikus feladata, elvégezték ezt Hegel tanítványai és ellenfelei. A legszebb „fogalmi költészet” sem tudja összemarokolni a széthulló anyagot, a tőkés rendszerének lappangó gazdasági és nyílt erkölcsi anarchiáját.

Nem kétséges, hogy a fasizmus német formája a szocializmus tanainak félreértésével arra vállalkozott, hogy „rendet” teremtsen Európa portáján kellő gazdasági analízis és program nélkül. Hirdette ugyan a közösség eszméjét,

de teljesen a polgári individualizmus szellemében a germániséget, a harmadik birodalmat, mint hatalmas egyéniséget, individuumot tekintette s ennek megfelelően a legteljesebb bőségben adományozta neki az önrendelkezés minden jegyét. Szakított a polgári demokrácia szabadságával és egyenlőségével; magatartásában csakugyan nem hasonlított a modern fejlődésnek semmiféle elképzelhető formájához sem. Hogy a faj elméletnek megfelelő kannibálpolitikához ragaszkodott, az éppen elégszer ismételt, gúnyolt, megvetett, kellően bírált cselekedete. De van egy vonása a faszizmusnak, melyet nem szoktak emlegetni és amely szerintünk alapvetően jellemző az ő tévelygő és reakciós mivoltára. És ez az, hogy a náci és vezérek fellevenítették a középkornak „személyes birtokviszonyon” alapuló társadalmát, mint azt előbb említettük a középkor és az újkor közti különbség megemlítésénél. Hitler saját tulajdonának tartotta az egész német népet, — ezzel akkora visszaesést okozott, amekkorára eddig még senki sem vetemedett. Az ember és az ember közt oly nehezen kialakult jogviszony eleinte Németországban, majd később egész Európában összeomlott. Ennek hatásaként minden német tábornok és közlegény úgy bánt bármelyik ország lakójával, mintha ez amannak birtoka, személyes érdekeinek szolgája lett volna. Európa népei nem ehhez voltak szokva s ha történetesen Németország megnyerte volna is a háborút, győzelmét nem sokáig élvezhette volna, mert a leigázott, vagy szövetségkötéssel megbénított országok sorra fellázadtak volna.

A természetellenes visszaesésnek természetellenes következményei lettek. A német nép s nyomában a csatlósok oly mértékben pervertálódtak, hogy a szenttelen szemlélőnek is meg kellett rendülnie.

A züllés nálunk is óriási méreteket öltött. Ennek csatánója nem a nyilas éra alatt következett be, hanem akkor, amikor bejöttek az oroszok. Méltóságos urak, kegyelmes asszonyok, tisztviselők és polgárok, kisiparosok és utcai nők serege egymással versenyezve fosztották ki az üzleteket. Nem hivatkozhatnak arra, hogy kényszer, erőszak nyomása alatt követték el a rablást. Egyéni ösztöneikre

hallgattak. Nem volt rendőr, nem volt hagyományörző és ellenőrző társadalom. Minden ember tehát, aki fosztogatott, lopott, nem hivatkozhat sem erre, sem arra, felelősége teljes. A nyilas éra alatt még lehetett mentegetőzni, hogy ezt és amazt külső nyomásra, halálos fenyegetésre kellett csinálni... De a felszabadulás első napjainak rablásaira nincs mentség. Hogy ez jellemző az ember belső, titkolt mivoltára, ez nem kétséges. De az sem kétséges, hogy a rablás ekkora foka, az elaljasodás ilyen hatalmas mértéke következménye társadalmunk 25 éves erkölcsi és intellektuális tönkremenetelének is. Rossz útra terelődött a magyarság s egész Európa.

A háború rettenetes élménye, a világégés lángjainak rőt fénye lelkiismeretvizsgálatra késztet és kényszerít. Más emberi magatartás méltatlan is hozzánk.

Mit vegyünk át a múltból? — ez a kérdés.

Átvesszük a szabadság eszményét, mert kezünkön van a terror, a bilincsek okozta sebek. De ez a szabadság sem gáttalan, parttalan. Hogy pontosan kifejezzük magunkat, segítségül kérjük Nietzsche megkülönböztetését. Nem a mitől való szabadság, hanem a mire való szabadság az eszményünk; Azaz a politikus leszámol a liberalizmus csalóka ábrándjaival s azt akarja, hogy a társadalom tagja pozitív értékek megvalósításával törődjék. Ezt a *gazdasági demokrácia megalapozásával* szándékozik elérni. E nélkül társadalmi és politikai demokráciát lehetetlenség megvalósítani. A gazdasági demokrácia megerősíti azokat, akik eddig a tőkessel szemben állva hátrányba kerültek; ezt azon az alapon teszi, melyet Marx a „Töké”-ben adott; ez nem más, mint az úgynevezett „meg nem különböztetett emberi munka”. Így tulajdonképpen az ember kerül a szocialista szemlélet középpontjába oly mértékben, mint még soha. De ne ringassuk magunkat abban az álomban, mintha Marx az emberről túlságosan jó véleménnyel lett volna. „Homocentrikus” történelembölcselete nem romantikus, nem tulajdonít az embernek angyalszárnyakat, hanem ellenkezőleg azt hangsúlyozza, hogy a történelemnek főmozgatója az anyagi érdek s ezzel tulajdonképpen visszatér azokhoz az alapvető, ősi, kiszakíthatatlan ösztönökhöz,

melyek mindannyiunkat kormányoznak, ezek pedig: az önfenntartás és fajfenntartás. A szocializmus embereszménye nem az állapotember, — de vizsgálódásának mégis ez a kiindulópontja. Innen szerzi realizmusát, ábrándoktól való mentességét. Valóban, pesszimizmus lengi át szemléletünket, de mindez nem jogosít fel senkit sem arra, hogy ölhetett kézzel üljön és siránkozzék szomorú, kilátástalan sorsunkon. Az egészséges, a valósággal számotvető pesszimizmus arra sarkal, hogy feloldja, megszüntesse azt az ellentmondást, mely a valóság csúfsága és az eszmény szépsége közt van. Úgy véljük, hogy a gonosz, irigy, kapzsi, zsarnok, gyilkos, tolvaj, rabló, hazug, szószegő, kizsákmányoló ember megjavítása olyan úton lehetséges, melyet nem tesz járhatatlanná a csalóka, könnyelmű optimizmus s főleg az ösztönök zabolátlansága. A bajok forrása legtöbb esetben az, hogy nem hallgatunk az értelemre s engedelmessékedünk ösztöneinknek. A szocializmus azt vallja, hogy az értelem az ember legértékesebb tehetsége, tehát átmenti a polgári demokrácia szemléletéből az intellektualizmust. Ragaszkodnunk kell ahhoz a magatartáshoz, melyet Sokrates tanúsított, mikor kijelentette, hogy „senki sem vétkezik tudatosan”, ragaszkodnunk kell ahhoz, amit Platon hirdetett, hogy addig nem lesz rend, igazság az államban, míg a filozófusok nem uralkodnak. Ez annyit jelent, hogy a legmélyebb belátású államférfiaktól várhatjuk a haza üdvét, akik részletesen ismerik nemcsak az emberek természetét, hanem az elébük tornyosuló feladatokat is. Éppen ezért óriási felelősség terheli az egyetem tanárait meg hallgatóit. A professzorok a tanítással, a tanulók a tanulással mind előbbre és előbbre jutva közelítenek a problémák meglátásához és megoldásához, ezzel uralkodnak az anyagon, nemcsak az ismeret, hanem a természet és az ember anyagán is. Minden egyes „kiművelt emberfő” közelebb hoz minket ahhoz az állapothoz, melyben egyre több ép több lesz a szellemi arisztokrata, ami más szóval annyit jelent, hogy a szellemi arisztokratizmus demokratizálódik. Ne gondolja senki, hogy ez az intellektualizmus csak Sokrates, Platon s a többi öt-hat nagy racionalista filozófus meggyőződése, tehát néhány ember magánügye. Nem

így van. Van egy hatalmas közösség, mely ilyen elvek szerint él, cselekszik. Ez a közösség a katolikus egyház, mely szerint a lelkiismeret szava egyenlő a *dictamen rationis practicum*-mal, azaz az értelem gyakorlati útmutatásával. Persze, ezt a legtöbbször csak elméletben létező magatartást nagyon nehéz mindennapi gyakorlattá tenni, mert az ösztönök, érdekek elsodorják a tisztaságra törekvő ítéletet. Pedig hiába, csak ez lehet az eszmény: az ész, a belátás uralma mindeneken. Marx egyik leghatalmasabb gondolata éppen ide vág. Azt írja egy helyen, hogy a proletariátus akkor szűnik meg, amikor a filozófia megvalósul. Mit jelent ez? Annyit jelent, hogy amikor majd mindenki filozófussá válik, akkor eltűnik a nyomor osztálya, vagyis: amikor az emberek az elmélkedés, a belátás útját járják, akkor felismerik a helyes cselekedetek sorrendjét, s oly mélyen ismerik fel, hogy a szerint kell cselekedniük. Akkor a gondolat ereje át meg áthatja a társadalmat s az egyedek benne a gondolat lendületével felemelkednek: s megvalósul az igazi demokrácia, az osztály nélküli társadalom, melyben nem lesz szükség államra, mivel az emberek csak arra szorítkoznak, hogy szükségleteik kielégítésére szolgáló rendszert teremtsenek, amint ezt Engels és Marx oly gyakran hirdette. Igaz, mindez nem létezik még, tehát utópia és ábránd. De ábrándok nélkül, vagyis vezérlő gondolat és eszmény nélkül élni nem lehet. Ha nem tartanánk magunkban a jövő szépségének lángját, életünk teljes sötétségben botorkálna. Bevalljuk, ez a történelmi materialisták idealizmusa, s ezt nem szegy éljük sem önmagunk, sem mások előtt. De amíg el nem érünk a célhoz, melyet időhöz kötni lehetetlen, szorgalmasan, ernyedetlenül muszáj dolgoznunk azon, hogy megneveljünk az embereket és a népet megtanítsuk önbecsülésre, önértetre s mások megbecsülésére. A XIX. század individualizmusa erre alkalmatlannak bizonyult. *Az idő most a kollektívizmusnak kedvez s remélnünk kell, hogy a közösségi életben az egyedek megtalálják az egymáshoz vezető ösvényeket* s így alakítanak új kultúrát, új erkölcsöt, új életérzést, sőt új életet, mivel erre nagy szükség van, hiszen az, amit magunk körül látunk, a halálról beszél.